

“Махмуд Кашаги-Барсканинин
дүйнөлүк илимие кошкон салымы”
аттыру 2-Эл аралык илмий-практикалык
конференциянын баяндамаларынын

ЖЫЙНАГЫ

II. Uluslararası
Kaşkarlı Mahmud
Sempozyumu:
*Bilim Dünyasına
Katkılarının*

BILDIRİ KİTABI

21-23 Апрель
Nisan
Бишкек
Bishkek 2016

konusunda adını duyurabilmek için makalelerini İngilizce yazmaktadır. Bu tavır eleştirilebilir. Ancak hâkim medeniyetin karşısında çok fazla da yapılabilecek bir şey yoktur. Bu konuda Türkçe dergilerin desteklenmesi suretiyle, dünya genelinde tanınan dergiler durumuna getirilmesi çabaları TÜBİTAK önderliğinde devam etmektedir. Buradaki soru, tek başına bu yeterli midir olmaktadır. Makaleyi okuyacak ve kullanacak kişi sayısını artırmak gerekmektedir. Bu ise sadece Türkiye'ye değil, Türkçe konuşulan bütün bir coğrafyaya hitap etmekte olur.

5. Referanslar ve Kaynaklar

1. Coşar A. M. ve Güneş B. "Açıklamalı Bir Kaynakça Denemesi-I: Divânî Lugâti't-Türk ve Kâşgarlı Mahmud Üzerine Yazılan Makaleler," *Türkiyat Mecmuası*, c. 21/Bahar: s. 167-231. 2011.
2. Akbulak, Ö. "Divanî Lûgat-it-Türk'te Yer Şekillerine İlişkin Terimler" (*Turkish Studies – International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/6 Spring 2014*, p. 17-38, Ankara-Turkey). 2014.
3. OTURAKÇI, N. "Divanî Lûgati't-Türk'teki Botanik Terimlerinin Kazakça ve Türkçedeki Görünümleri," *Dergi Karadeniz*, yil: 4, sayı: 13, s. 195-212. 2005.
4. Sarıev, B. "Divanî Lugati't-Türk'te Göz ve Göz Hastalıklarıyla İlgili Sözcükler Üzerine," *Modern Türkük Araştırmaları Dergisi*, c. V, sayı. 4, s. 13-23, Ankara. 2008.
5. ÖZKAN, M. "Tarihi Perspektiften Bilim Dili Olarak Türkçe." *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 33(33), 141-158. 2005.
6. TDK. *Bilim ve Sanat Terimleri Ana Sözlüğü*. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bilimsanat&view=bilimsanat. 2016.
7. Altınayar, G. *Bitki Bilimi Terimleri Sözlüğü*, DSİ Yayınları. Ankara. 1987.
8. TÜRKÖZ ULUER, E. *Türkçe Bilim Dili Çalıştayı*, Proje No: 2015-163, KESİN RAPOR. Manisa 2015.
9. Gökçora, İ. H. "Bilim Dili Olarak Türkçe," *Üniversite ve Toplum*, 4(2). 2004.
10. Göktolga, O. "Bilim Terimlerinin Türkçeleştirilmesi," *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(8): 103-111. 2004.
11. Özakpinar, Y. "Kültür Değişmeleri ve Batılılaşma Meselesi," *Ötüken Yayınları*. 2015
12. Turhan, M. "Maarifimizin Ana Davaları ve Bazı Hal Çareleri," *Bedir Yayınevi*, İstanbul. 1954. (Özakpinar'a atfen)
13. Turhan, M. "Garplilaşmanın Neresindeyiz," *Türkiye Basimevi*, İstanbul, 1958. (Özakpinar'a atfen)
14. ZÜLFİKAR, H. "Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları," *TDK.*, Yay., Ankara. 1991.
15. Uludağ, A. "Azerbaycan'ı Yazmak" *Kümbet Altında*. 52:13-15. 2013.
16. Vargelen, H. "Bilim Dili Olarak Türkçe," *Gazi Üniversitesi Türkçe Araştırmaları Akademik Öğrenci Dergisi* yıl:2, sayı:2: s. 88-94. 2012.
17. Sevgi, O ve Tecimer, H.B. "Ormancılık Bilimlerinde Terim Çalışmaları," *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 58 (1): 1-7. 2008.
18. Gündoğan, A. O. "Bilim Dili Olarak Türkçe," (genelağda <http://e-dergi.atauni.edu.tr/ataunitaed/article/viewFile/1020001936/1020001942>). 1997.

Serhat KÜÇÜK*

Yrd. Doç. Dr.

Öğretim Üyesi

Kocaeli Üniversitesi Kocaeli

. Ümit Özgür DEMİRÇİ **

Yrd. Doç. Dr

Öğretim Üyesi

Düzce Üniversitesi Düzce

DİVÂNÎ LÜGÂT'IT-TÜRK'TEKİ HAPAXLAR -1-

ÖZET

Grekçe bir terim olan *hapax* terimi, umumiyetle sadece bir defa kullanılan kelime olarak tanımlanmaktadır. Kaşgarlı Mahmud tarafından yazılan ve Türk dilinin Orhon Yazıları ile birlikte eşsiz yapıtlarından olan *Divânî Lügât'it-Türk*, şimdije kadar pek çok filolog tarafından çeşitli yönleri ile ele alınarak incelenmiştir. Bu çalışmada *Divânî Lügât'it-Türk*'teki hapaxlar ortaya konulmaya çalışılmış ve yine Kaşgarlı'nın onları hangi Türk boyundan veya hangi lehçeden derlediği bilgisine yer verilmiştir.

Anahtar kelimeler: *hapax*, *Divânî Lügât'it-Türk*, Karahli Türkçesi, Argu lehçesi.

ABSTRACT

A term which refers to the Greek hapax, typically it is defined only as a disposable Word. Written by Kaşgarlı Mahmud, and with Orhon inscription one of the unique structure of the Turkish languages Divânu Lügat'it-Türk, so far it was examined various aspects by many philologists. This report is prepared putting out hapax in Divânu Lügat'it-Türk, Kaşgarlı is assessed on them that what they say or what the Turkish dialect neck.

Key words: hapax, Divânu Lügat'it-Türk, Turkish of Karahanlı, dialect of Argu.

1. Hapax nedir?

Bu konu ile ilgili "Eski Türkçe Hapaxlar" adlı makalesinde Erdem Uçar şu tanımları vermiştir: "Teklik şekli hapax veya hapax legomenon, çokluk şekli hapax legomena olarak tanımlanan terim, Eski Yunancada 'bir kez söylenen' anlamındadır; Dil Biliminde 'yazı dilinde' sadece bir kez tanımlanan ve bu nedenle varlığı şüpheli olan kelime veya şekil; yine varlığı sadece bir kez tanımlanabilen bu nedenle de anlam tayininin çoğu zaman zor olduğu dilsel ifade biçimleri." [1] Yine Clauson EDPT içerisinde hapaxları şöyle tanımlamıştır: "A surprisingly large number of early words are hapax legomena (Hap. leg.) that is occur only once, and have not so far been discovered elsewhere; they have, however, been included in the list because they seem to be genuine Turkish words and may later be discovered elsewhere; but the fact that they are Hap. leg. make it impossible to determine whether they are correctly transcribed. Properly speaking the term implies one single occurrence, but it has been stretched to include verbs listed in Kaş. with an enumeration of the Perf., Aor., and Infin, forms since experience shows that if a Word is mis-spelt in the Perf. It may also be mis-spelt in the Aor. and Infin." [2] Yukarıda Clauson'un görüşlerini genel olarak tercüme edersek; "Erken dönem metinlerinde oldukça fazla sayıda hapax legomena (görülmesi) şartsızdır, ki bunlar 'sadece bir defa görülür' ve şu ana kadar başka bir yerde tespit edilememiştir; hatta bu listenin içerisindeki kelimelerin gerçek Türkçe kelimeler olduğu görülür ki bunlar daha sonra başka bir yerde tespit edilebilir. Hapaxların doğru olarak transkripte edilip edilemediğinin zorluğuna dikkat çeken ve terimin düzenli olarak basit bir yapıyı ima ettiğini belirterek, DLT içerisinde hapaxların listelendiğine," değinir.

Mehmet Ölmez, "Tek Örnek" Tek Örnek Değildir: Eski Türkçe *"üz"* "sağır" Sözü Hakkında" adlı bildirisinde hapaxlarla ilgili şunları söyler: "Hapax ya da hapax legomenon yerine 'Tek Örnek' terimini kullandığını, bu bildirisinde Clauson'un EDPT içerisinde hapax olarak adlandırdığı bazı örneklerin 1970 yılına kadar olan yayınları taraması sonucu elde edildiğini; 1970 yıldından sonra yayımlanan Uygurca yeni metinlerle Clauson'un sözlüğünde yer verdiği tek örneklerin bir kısmının tek örnek olmaktan çıktığını belirterek, ilgili bildirisinde Clauson'un DLT'ye dayanarak tek örnek olarak verdiği *"üz"* "sağır" sözcüğünü ele almıştır [3]. Yine Ölmez "Dîvânu Lugâti't-Türk'teki Tek Örnekler Üzerine (1)" adlı bildirisinde; "Clauson'un sözlüğünün tek örnekler açısından incelendiğinde sözlükte 2300'ün üzerinde Hap. leg. ile karşılaşıldığını, bu tek örneklerden 2000'e yakınının Kaşgarlı'nın sözlüğünden alınan verilere dayandığını; ancak bu kayıtların günümüz Türkoloji işığı altında dikkatlice tekrar gözden geçirilmesi gerektigine deðinerek, bu verilerin Clauson'un çalışmasından sonra yayımlanan yeni çalışmalarında yer alıp almadığına bakılarak, günümüz Türk dillerine ait yeni sözlük çalışmalarında görüluþ görülmediklerinin incelenmesi gerektigini," belirtmektedir [4]. Yine Ölmez, aynı bildirinin devamında; "Kaşgarlı Mahmut'un DLT'sinde "tek örnek" olarak verilen örneklerin bazılarının komşu yabancı dillerden giren kelimeler olduğunu, Clauson'un bunlara yeri geldikçe değiindiğini; ancak ayrıntılı bilgi vermediğinden bahsederek, bu konuda son zamanlarda sunulan bildiri ve yapılan çalışmalarla Kaşgarlı'daki bu tür sözcükler ile ilgili daha fazla bilgiler edinebileceğimizi," belirtmektedir [5]. Tezcan ise hapax legomenon için "tek veriler" terimini önermektedir [6].

2. Türkiye'de Hapaxlar ile İlgili Çalışmalar:

Hapaxlar ile ilgili son yıllarda Türkiye'de çok değerli makaleler ve bildirilerin sunulduğu görülmektedir. Görebildiğimiz kadariyla bu çalışmalarдан kronolojik sıra ile bahsederek;

a) ÖLMEZ Mehmet (2008): "Dîvânu Lugâti't-Türk'teki Tek Örnekler Üzerine (1)" Doðumunun 1000. Yılı Dolayısıyla Uluslararası Kâşgarlı Mahmud Sempozyumu Bildiri Metinleri, Rize Üniversitesi Yayınları, s: 295-297, Rize.

b) TEZCAN Semih (2008): "Dîvânu Lugâti't-Türk'te Tek Veriler (Hapax Legomena)" Doðumunun 1000. Yılı Dolayısıyla Uluslararası Kâşgarlı Mahmud Sempozyumu Bildiri Metinleri, Rize Üniversitesi Yayınları, s: 298-302, Rize.

c) ÖLMEZ Mehmet (2008): "Tek Örnek" Tek Örnek Değildir: Eski Türkçe *"üz"* "sağır" Sözü Hakkında" Mahmûd al-Kâşgari'nin 1000. Doðum Yıldönümü Dolayısıyla Uluslararası Dîvânu Lugâti't-Türk

Sempozyumu 5-7 Eylül 2008, Yayıma hazırlayanlar: Hayati Develi, Mustafa S. Kaçalin, Filiz Kıral, Mehmet Ölmez, Tülay Çulha, İstanbul 2011, s: 245-251, İstanbul.

d) ATA Aysu (2010): "Hapax in Rylands Manuscript Interlinear Translation of Koran into Turkic," *International Journal of Central Asian Studies, Korea University of International Studies*, volume: 14, s: 1-12.

Makale daha sonra Türkçe olarak yayımlanmıştır:

ATA Aysu (2012): "Rylands Nüshası Satırarası Türkçe Kur'an Tercümesinde Hapax," *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 19, 1, s: 1-12.

e) YILDIZ Hülya (2011): "Yakutçayla Tanıklanabilen Hapax Legomenon'lar" *International Journal of Central Asian Studies, Korea University of International Studies*, Volume 15, s: 21-42, Korea.

f) UÇAR Erdem (2012): "Eski Türkçe Hapaxlar," *Modern Türklik Araştırmaları Dergisi*, cilt: 9, sayı:1, sayfa: 73-100, Ankara.

g) YILDIZ Hülya (2014): "Yakutçayla Tanıklanabilen Hapax Legomenon'lar (II), Ünsüzle Başlayan Hapax'ların Durumu," *Siberian Studies (SAD)*, 2 (5), s: 37-54.

3. Yöntem:

Divânu Lügât-it-Türk'te hapax sayısı oldukça fazla olduğu için ve sempozyuma sunulacak bildirilerin belirli sayfa sayısı ile (10 sayfa) sınırlanmış olması sebebiyle, *Divânu Lügât-it-Türk*'teki hapaxların sadece bir kaçını burada "Divânu Lügât-it-Türk'te Hapaxlar -1-" başlığı ile ortak hazırladığımız bu bildiride sunacağız; bildirimizde Clauson sözlüğünde sadece DLT'de tespit edildiği belirtilerek hapax olarak alınan; ancak EDPT'nin yazımından sonra neşredilen metinler veya çağdaş Türk lehçelerine ait sözlüklerde tespit edebildiğimiz ve hapax özelliğini yitirmiş kelimeler de ele alınıp değerlendirilmiştir.

Yıldız, EDPT'de hapax legamenon olarak belirtilen pek çok sözcüğün olduğunu, kendi tespitlerine göre bu sayının 2225 adet olduğunu; sözlükte yaklaşık 9600 madde başı olduğunu ve böylece bu sayının yaklaşık sözlüğün % 25'ine denk geldiğini belirtir [7].

Divânu Lügât-it-Türk'te geçen hapaxlar tespit edilirken, *Divânu Lügât-it-Türk*'ün (DLT) yanı sıra, tarihi lehçeler için aşağıda isimlerini zikrettigimiz sözlükler ile bazı makaleler esas alınarak; bu kelimelerin tarihi lehçelerde geçip geçmediğine bakılmıştır, bu sözlükler; Clauson'un *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century*, Marcel Erdal'in *Old Turkic Word Formation*, V. M. Nadalyev'in başkanlığında hazırlanan *Drevetyarskij Slovar*, Martti Räsänen'in *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs Der Turksprachen*, yine Eski Türkçe için K. Röhrborn'un UW ve UWNeu; Erdem Uçar'ın "Eski Türkçe Hapaxlar," Türk Dil Kurumu Tarafından neşredilen *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü, Tarama Sözlükleri ve Derleme Sözlükleri* temel alınarak hapaxlar taranmıştır. Yine Clauson'da hapax ya da hapax legomenon olarak gösterilen kelimelerin çağdaş lehçelerde geçip geçmediğine Altayca Türkçe Sözlük, Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü, Gagauz Türkçesinin Sözlüğü, Hakasça Türkçe Sözlük, Karaçay Malkar Türkçesi Sözlüğü, Kıpçak Türkçesi Sözlüğü, Kazakça Türkçe Sözlük, Özbek Tilinin İzahlı Lugati, Şor Sözlüğü, Türkmençe Türkçe Sözlük, Tuva Türkçesi Sözlüğü, Yakut Dili Sözlüğü, Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü, Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü gibi sözlükler de taranmıştır. Böylece Clauson'un DLT'de hapax olarak gösterdiği kelimeyi tarihi ya da çağdaş lehçelerde tanıklayabiliyorsak bu kelimeyi hapax olmaktan çıkardık, tanıklayamadığımız kelimeler şimdilik hapax olarak değerlendirildi.

Yine bu çalışmamızda, *Divânu Lügât-it-Türk*'te hapax olarak tespit edilen kelimelerin DLT'de geçtiği yer ve örneği verildi, ayrıca bu kelimelerin EDPT, DTS ve OTWF gibi sözlüklerde geçikleri yerler de gösterilmiştir.

abaçı <*aba+çı* "umacı" Çocukları korkutmak için 'abaçı keldi' denir (DLT I 136; EDPT 6b, DTS 1).

Clauson, kelimeyi *hapax legomenon* olarak göstermiş ve kelime ile ilgili: "Kelimemin morfolojik olarak nomen agentis (hareket ifade eden bir isim) olduğunu; fakat semantik olarak *aba*: / *apa*: ile bir bağlantısının olmadığını, buna rağmen kelimenin *abaki* ile semantik bağının olduğunu belirtmektedir." (EDPT 6b).

Ancak bu kelimeye Karaçay-Malkar lehçesinde rastlamaktayız, böylece bu sözcük *hapax* özelliğini yitirmiştir.

abaçı (1) "cin, hortlak" (KMTS 65).

abaçı (2) "öcü" (KMTS 65).

Yine *Derleme Sözlüğünde abacı* (1) "(yalan) atıcı, yalan söyleyen"

abacı (2) "bedava yiyp içen" (DS 5), gibi anamlarda kullanılan bir kelime vardır; muhtemelen aynı kelime anlam değişmesine uğramıştır.

abalu <*aba+lu* "bir şeyi az görme ve azımsama zamanında söylenen kelime" (DLT I 137; EDPT 11b).

ol ani kişiden abidi ‘O, onu halktan gizledi’ (DLT III 250; EDPT 6a).

Kelime taranan eserlerde tespit edilemedi; bundan dolayı *hapax* olarak kabul edilebilir. Ancak Eski Uygur lehçesinde bu kökten türemiş *abit-* ve *abitil-* fiili vardır (bk. UW 36a, Uçar 2012: 82; OTWF 762). *abit-* < *abi-t-* “gizletmek, saklatmak”

ol özin mendin abitti ‘O kendini benden saklattı’ (DLT III 206; EDPT 7a; DTS 3a).

Kelime EDPT ve DTS’de *hapax* olarak gösterilmiştir (bk. EDPT 7a; DTS 3a); ancak Eski Uygur lehçesinde kelime *abit-* ~ *apit-* “gizletmek, saklatmak” anlamlarında tespit edilmiştir. Bundan dolayı kelime *hapax* özelliğini yitirmiştir.

k(e)ntü özin apiti yupati umadin “Kendini gizleyip saklayamadı” (Warnke 29; OTWF 762)

raxuya apitmiş sen kök kalikta “Rahu’yu gökyüzünde saklatmış” (ShōAgon 1, 209; OTWF 762).

aç “çağırma ünlemi”

aç berü kél ‘Aç (hey) beri gel’ (DLT I 35; EDPT 17a; DTS 3b).

Clauson kelimenin Arapça kökenli olduğunu ve Arapçada ‘bir atın daha hızlı gitmesi için kullanılan ünlem’ olarak açıklanmıştır (EDPT 17a). DTS içerisinde de kelime *heč heč* biçiminde gösterilmiştir (DTS 3b).

Mehmet Ölmez, Dīvāni Luğāti’t-Türk’teki Tek Örnekler Üzerine (1) adlı makalesinde; “Dīvānda “tek örnek” olarak verilen sözcüklerin kimisi de komşu dillerden veya aracı dillerden Eski Türkçeye geçen sözcüklerdir... Son zamanlarda yapılan yeni çalışmalarda ve sunulan bildirilerde Kâşgarî’deki bu tür yabancı sözcükler üzerinde ayrıntılı olarak durulmuştur. Önümüzdeki günlerde bunların neşredilmesiyle Kâşgarî’deki yabancı sözcüklerle ilgili daha fazla bilgiler edinebileceğiz” (Ölmez 2008: 296).

açılıglıq (sif.) < *açı-g+lig* “varlık içerisinde yaşayan kimse”

açılıglıq er şebük karimas ‘Varlıklı kimse çabuk kocamaz’ (DLT I 147; EDPT 23b; DTS 5a).

“varlık içerisinde yaşayan kimse, varlık içerisinde yaşamak” anlamlarında kelime tespit edilemedi, bundan dolayı *hapax* kabul edilebilir.

açığsa- < *açı-g+sa-* “Canı acı ya da ekşi bir şey istemek”

er açıgsadı ‘Adının canı ekşi bir şey istedi’ (DLT I 302; EDPT 24a; DTS 5a).

Taranan eserlerde “Canı acı ya da ekşi bir şey istemek” anlamlarında *açığsa-*, *açısa-*, *acısa-* vb... türevler de dâhil kelime tespit edilemediği için kelime *hapax* olarak kabul edilebilir.

açığsı- < *açı-g+si-* “(yiyecek, içecek için) açlaşmak, ekşimek”

üzüm açıgsıdı ‘Üzüm ekşidi’ (DLT I 282; EDPT 24a; DTS 5a).

Taranan eserlerde “(yiyecek, içecek için) açlaşmak, ekşimek” *açığsı-* fiili tespit edilemediği için kelime *hapax* olarak kabul edilebilir.

açlın- < *aç-(i)l-(i)n-* “açılmak”

kapug açlındı ‘Kapı açıldı’ (DLT I 256; EDPT 27a; DTS 6a).

Kelime EDPT’de *hapax* olarak gösterilmiştir; ancak Yıldız, Yakut lehçesinde kelimeyi *asılın-* ve *ahılın-* biçimlerinde tespit ederek, kelimeyi *hapax* olmaktan çıkarmıştır (Yıldız 2011: 24).

açsa- < *aç-(i)g+sa-* “açmak istemek”

er kapug açsادı ‘Adam kapayı açmak istedi’ (DLT I 276; EDPT 31b; DTS 6b).

Taranan eserlerde kelime tespit edilemediği için *hapax* olarak değerlendirilebilir.

açur- < *aç-(u)r-* “acıktırmak, aç bırakmak” (EDPT 30b)

ol ani açurdu ‘O, onu aç bıraktı’ (DLT I 268; EDPT 30b; DTS 7a).

Clauson kelimeyi *hapax* olarak göstermiştir; ancak kelime “acıktırma, aç bırakmak” anlamlarında Kırgız lehçesinde tespit edildiği için *hapax* olmaktan çıkmıştır.

açır- “acıktırma, aç bırakmak” (KTS 6).

adakla- < *adak+la-* “(tekme ile) ayağına vurmak”

ol ani adaklıdı ‘O, onun ayağına vurdur’ (DLT I 304; EDPT 49b).

Clauson kelimeyi *hapax* olarak göstermiştir; ancak kelime Azeri lehçesinde:

ayakla- “tekmeye vurmak, ayakları ile ezmek, mec. çiğnemek, gezmek, dolaşmak, takmamak, saygı göstermemek” anlamlarında tespit edildiği için kelime *hapax* olmaktan çıkmıştır (bk. ATS 71). Ayrıca Türkmen lehçesinde *ayakla-* “sona erdirmek, bitirmek” anlamlarında bir fiil vardır (TTS 38). Ancak bu fiil “ayaklanmak, sona erdirmek” anlamında kullanılan *ayaklan-* fiili umumiyetle *ayaklan-* biçiminde -n- fiilden fiil yapan ekle kullanılmaktadır, burada ise aynı fiilin -n- fiilden fiil yapan yapım ekini almamış biçimini görmekteyiz. Bundan dolayı Türkmen lehçesinde tespit edilen *ayakla-* fiili ile DLT’deki *adakla-* fiili aynı değildir.

adıkla- (bk. *adukla-*)

adukla- < *aduk+la-* “garipsemek, şasalamak”

körüp süni adıkladı ‘Askeri görüp şaşaladı’ (DLT III 339; EDPT 49b)

Taranan eserlerde “garipsemek, şaşalamak” anlamlarında *adukla-, adıkla-, ayukla-, ayıkla-* gibi fiiller tespit edilemediği için kelime *hapax* olarak değerlendirilebilir.

afilgu (bk. *awilku*)

awilku “kırmızı meyveleri olan ve meyvesinin suyu tutmaca katılan, göz ağrısına ilaç yapılan ve elbise boyanan bir ağaç” (DLT I 489; EDPT 11b; DTS 69b).

Taranan eserlerde *afilgu*, *awilku* vb... kelime tespit edilemediği için kelime *hapax* olarak kabul edilebilir.

agan “genizden konuşan, himhim” (DLT I 77; EDPT 87b *agan* (2); DTS 17a).

Taranan eserlerde “genizden konuşan, himhim” anlamlarında kelime tespit edilemediği için kelime *hapax* olarak değerlendirilebilir.

agartgu <*ak+ar-t-gu* “şerbet gibi buğdaydan yapılan içki, bir çeşit buğday birası” (DLT III 442).

“şerbet gibi buğdaydan yapılan içki, bir çeşit buğday birası” anlamlarında Taranan eserlerde kelime tespit edilemedi, bundan dolayı *hapax* olarak kabul edilebilir.

agım <*ag-(i)m* “bir defada üzerine çıkılacak yer”

bir agım yer ‘Bir çıkışta üzerine çıkan yer’ (DLT I 75; EDPT 87a; DTS 18b).

Taranan eserlerde “bir defada üzerine çıkan yer” anlamında *agım* kelimesi tespit edilemediği için kelime *hapax* olarak kabul edilebilir.

agırlal- <*agır+la-l-* “ağırلانmak”

er agırlaldi ‘Adam ağırlandı’ (DLT III 344; EDPT 94b; DTS 20a).

Taranan eserlerde “ağırلانmak” anlamında *agırlal-* fiili tespit edilemediği için kelime *hapax* olarak kabul edilebilir.

agış- <*ag-(i)ş-* “(dağ vb... yerlere çıkmak için) yarış etmek”

ol menij birle tagka agışı ‘O benimle birlikte dağa çıkmakta yarış etti’ (DLT I 185; EDPT 96b; DTS 20b).

Kelime *ag-* “çıkmak, yükselmek” fiilinin -(X)s- işteşlik eki ile türemiş şeklidir; taranan eserlerde “(dağ vb... yerlere çıkmak için) yarış etmek” anlamlarında *agış-* kelimesi tespit edilemedi; ancak Karaçay-Malkar lehçesinde *agış-* “inmek” anlamında bir kelime tespit edildi (KMTS 72); bu kelime bizim yukarıda bahsettiğimiz *ag-(i)ş-* fiili değil, *ak-* “(su vb... şeyler için) akmak, inmek” anlamındaki fiilin işteşlik eki almış şeklidir. Bundan dolayı kelimeyi *hapax* olarak kabul edebiliriz.

4. Sonuç:

“Divânu Lügât’ît-Türk’teki Hapaxlar -I-” adlı bildirimizde *hapax* veya *hapax legomenon* için yapılan tanımlar verildi, daha sonra Türkiye’de *hapax* ile ilgili tespit edebildiğimiz çalışmalar verildi; daha sonra da Clauson’un DLT’de *hapax* olarak gösterdiği 21 kelime ele alınıp değerlendirildi, bu kelimelerin 4 tanesi DLT’nin dışında başka kaynaklarda tespit edildiği için *hapax* olmaktan çıkmıştır, kalan 17 kelime ise taranan tarihi lehçelere ait eserlerle, yukarıda belirttiğimiz çağdaş lehçelere ait sözlüklerde tespit edilemediği için *hapax* olarak kabul edildi. Burada hemen şunu da belirtmeliyiz ki Türk dili üzerine yeni eserler ve yeni sözlükler neşredildikçe *hapax* olarak değerlendirilen bazı kelimelerin de *hapax* özelliğini yitirmesi mümkünür; ayrıca bu sempozyumda bildiriler 10 sayfa ile sınırlanıldığı için sadece 21 kelime ele alınıp değerlendirildi; ancak Divânu Lügât’ît-Türk’teki *hapaxlar* üzerine çalışmalarımız devam etmektedir.

5. Referanslar:

[1] Uçar, E. “Eski Türkçe Hapaxlar,” *Modern Türkçük Araştırmaları Dergisi*, cilt: 9, sayı:1, Ankara. S. 73-100.

[2] Clauson, G. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford At The Clarendon Press, London, s. VII.

[3] Ölmez, M. “Dîvânu Lügâti’t-Türk’teki Tek Örnekler Üzerine (1)” Doğumunun 1000. Yılı Dolayısıyla Uluslararası Kâşgarlı Mahmud Sempozyumu Bildiri Metinleri, Rize Üniversitesi Yayınları, Rize, 2008. s. 295-297.

[4] Ölmez, M. “Tek Örnek” Tek Örnek Değildir: Eski Türkçe *üz* “sağır” Sözü Hakkında” *Mahmûd al-Kâşgari’nin 1000. Doğum Yıldönümü Dolayısıyla Uluslararası Divânu Lügâti’t-Turk Sempozyumu* 5-7 Eylül 2008, Yayıma hazırlayanlar: Hayati Develi, Mustafa S. Kaçalın, Filiz Kırål, Mehmet Ölmez, Tülay Çulha, İstanbul 2011, s. 245-251.

[5] Ölmez, M. “Tek Örnek” Tek Örnek Değildir: Eski Türkçe *üz* “sağır” Sözü Hakkında” *Mahmûd al-Kâşgari’nin 1000. Doğum Yıldönümü Dolayısıyla Uluslararası Divânu Lügâti’t-Turk Sempozyumu* 5-7 Eylül 2008, Yayıma hazırlayanlar: Hayati Develi, Mustafa S. Kaçalın, Filiz Kırål, Mehmet Ölmez, Tülay Çulha, İstanbul 2011, s. 245-251.

[6] Tezcan, S. “Dîvânu Lügâti’t-Türk’teki Tek Veriler (Hapax Legomena)” Doğumunun 1000. Yılı Dolayısıyla Uluslararası Kâşgarlı Mahmud Sempozyumu Bildiri Metinleri, Rize Üniversitesi Yayınları, Rize, 2008. s. 298-302.

[7] Vildiz, H. “Yakutcavla Tanıklanabilen Hapax Legomenon’lar (II), Ünsüzle Başlayan Hapax’ların Durumu,”

6. Kısalmalar:

- ATS. *Azeri Türkçesi Sözlüğü*
 DLT. *Divân-i Lügât-it-Türk*
 DS. *Derleme Sözlüğü*
 DTS. *Drevetyarskij Slovar*
 EDPT. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*
 KMTS. *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*
 KTS. *Kırgız Türkçesi Sözlüğü*
 OTWF. *Old Turkic Word Formation*
 TTS. *Türkmen Türkçesi Sözlüğü*

7. Kaynaklar:

- Altaylı, Seyfettin. *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü I, II*, MEB., İstanbul, 1994.
- ARIKOĞLU, Ekrem-Klara Kuular. *Tuva Türkçesi Sözlüğü*, T.D.K., Ankara. 2003.
- Ata, Aysu. "Hapax in Rylands Manuscript Interlinear Translation of Koran into Turkic," *International Journal of Central Asian Studies, Korea University of International Studies*, volume: 14, 2010. S. 1-12.
- Ata, Aysu. "Rylands Nûşħası Satırarası Türkçe Kur'an Tercümesinde Hapax," *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 19, 1, Ankara, 2012. S. 1-12.
- Atalay, Besim. *Divanü Lugat-it-Türk Tercümesi*, c: I, II, III, IV, T.D.K., Ankara. 1998.
- Bayram, Bülent. *Çuvaş Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlük*, Tablet Yayınları. İstanbul. 2003.
- Caferoğlu, Ahmet. *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Enderun Kitabevi, İstanbul. 1993.
- Clauson, Sir Gerhard. *Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford the Clarendon Press, London. 1972.
- Derleme Sözlüğü* (1963- 1982): c: I, II, III, IV, V, VI, VII, VIII, IX, X, XI, XII, T.D.K., Ankara.
- Doerfer, Gerhard-Semih Tezcan . *Wörterbuch des Ghaladsch (Dialekt von Xarrab)*, Akadémia Kiado, Budapest. 1980.
- Erdal, Marcel. *Old Turkic Word Formation*, Wiesbaden. 1991.
- Koç, Kenan-Ayabek Bayniyazov-Vehbi Başkapan. *Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara. 2003.
- Makale daha sonra Türkçe olarak yayımlanmıştır:
- Naskali, Emine Gürsoy- Muvaffak Duranlı. *Altayca-Türke Sözlük*, T.D.K., Ankara. 1999.
- Naskali, Emine Gürsoy-Viltor Butanayev-Almagül İsina-Erdal Şahin-Liasian Şahin-Aylin Koç. *Hakasça-Türkçe Sözlük*, T.D.K., Ankara. 2007.
- Necip, Emir Neripoviç. *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*, (çev: İkil Kurban), T.D.K., Ankara. 2008.
- Ölmez, Mehmet. *Tuvacanın Söz Varlığı*, Wiesbaden. 2007.
- Ölmez, Mehmet. "Dîvânu Lûgâti't-Türk'teki Tek Örnekler Üzerine (1)" Doğumunun 1000. Yılı Dolayısıyla Uluslararası Kâşgarlı Mahmud Sempozyumu Bildiri Metinleri, *Rize Üniversitesi Yayınları*, Rize, 2008. s. 295-297.
- Ölmez, Mehmet. "Tek Örnek" Tek Örnek Değildir: Eski Türkçe üz "sağır" Sözu Hakkında" *Mahmûd al-Kâşgâri'nin 1000. Doğum Yıldönümü Dolayısıyla Uluslararası Dîvânu Lûgâti't-Türk Sempozyumu 5-7 Eylül 2008*, Yayıma hazırlayanlar: Hayati Develi, Mustafa S. Kaçalin, Filiz Kiral, Mehmet Ölmez, Tülay Çulha, İstanbul 2011. s: 245-251.
- Pikarskiy, E. K. *Yakut Dili Sözlüğü*, Ebüzziya Matbaası, İstanbul. 1945.
- Räsänen, Martti (1969): *Versuch eines Etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*, Helsinki. 1969.
- Tarama Sözlüğü (1963- 1977) c: I II, III, IV, V, VI, VII, T.D.K., Ankara.
- Tavkul, Ufuk. *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*, T.D.K., Ankara. 2000.
- Tekin, Talât-Mehmet Ölmez-Emine Ceylan-Zuhal Ölmez-Süer Eker. *Türkmence Türkçe Sözlük*, Simurg Yayınları, İstanbul. 1995.
- Tezcan Semih (2008): "Dîvânu Lûgâti't-Türk'te Tek Veriler (Hapax Legomena)" Doğumunun 1000. Yılı Dolayısıyla Uluslararası Kâşgarlı Mahmud Sempozyumu Bildiri Metinleri, *Rize Üniversitesi Yayınları*, Rize, 2008. s. 298-302.
- Uçar, Erdem. "Eski Türkçe Hapaxlar," *Modern Türkçük Araştırmaları Dergisi*, cilt: 9, sayı:1, Ankara, 2012. s. 73-100.
- Yıldız, Hülya. "Yakutçayla Tanıklanabilen Hapax Legomenon'lar (II), Ünsüzle Başlayan Hapax'ların Durumu," *Siberian Studies (SAD)*, 2 (5), Kora, 2014. s. 37-54.
- Yıldız, Hülya. "Yakutçayla Tanıklanabilen Hapax Legomenon'lar" *International Journal of Central Asian Studies, Korea University of International Studies*, Volume 15, Korea, 2011. s. 21-42.
- Yudahin, K. K.- Abdullah Taymas. *Kırgız Sözlüğü*, cilt: I, II T.D.K., Ankara. 1988.